

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН, ПЕРЕЛІК «ЗАХИЩЕНИХ ОЗНАК», ЗА ЯКИХ НАСТАЄ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Смірнова І. С.

Метою статті є дослідження відповідності національного кримінального законодавства України в частині забезпечення належної кримінально-правової охорони рівноправності громадян міжнародно-правовим нормам; необхідності зближення національних законодавчих норм з нормами європейської правової системи у зв'язку з обранням Україною курсу на євроінтеграцію. Встановлено, що Україна єдина з країнами Європейського Союзу в розумінні необхідності ефективного впровадження кримінальної відповідальності за порушення рівноправності. Охарактеризовано особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян у законодавстві деяких країн-учасниць Європейського Союзу (в частині закріплення переліку «захисених ознак» (релігійної приналежності, віку, статі та інших), які підлягають захисту).

Встановлено, що всі з проаналізованих країн передбачають у тому чи іншому вигляді в кримінальному законодавстві відповідальність за порушення рівноправності. Проаналізовані правові норми вказують як на наявність притаманних для всіх країн «захисених ознак» (наприклад, раси, національності, кольору шкіри), так і більш рідкісних – гендерна ідентичність, ВІЛ-статус.

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян за національним кримінальним законодавством (стаття 161 Кримінального кодексу України) порівняно із законодавством країн-членів Європейського Союзу. Досліджено проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян, складнощі у взаємодії з жертвами кримінальних правопорушень у сфері порушення рівноправності громадян, шляхи подолання проблем.

Також проаналізовано статистику внесення відомостей в ЄРДР за статтею 161 Кримінального кодексу України, кількість закритих проваджень, кількість направлених до суду на розгляд обвинувальних актів за вказаною статтею. Вплив суспільного

запиту, історичного досвіду країни на необхідність криміналізації того чи іншого діяння, певної «захисеної ознаки», тенденції судової практики.

Ключові слова: порушення рівноправності, раса, етнічне походження, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні та інші переконання.

Smirnova I. S. Criminal responsibility for violating the equality of citizens, the list of “protected features” for which liability arises (comparative aspect)

The purpose of this article is to study the compliance of the national criminal legislation of Ukraine in terms of ensuring proper criminal law protection of equality of citizens with international legal norms.

The need for approximation of national legislative norms with the norms of the European legal system in connection with Ukraine's choice of the European integration course. It is established that Ukraine is united with the countries of the European Union in understanding the need for effective implementation of criminal liability for violation of equality.

The peculiarities of criminal liability for violation of equality of citizens in the legislation of some member states of the European Union (in terms of fixing the list of “protected characteristics” (religious beliefs, age, gender and others) that are subject to protection) are characterized.

It is established that all of the analyzed countries provide in one form or another in their criminal legislation for liability for violation of equality.

The analyzed legal norms indicate the presence of “protected characteristics” inherent in all countries (for example, race, nationality, skin color) and more rare ones – gender identity, HIV status.

The peculiarities of criminal liability for violation of equality of citizens under national criminal legislation (Article 161 of the Criminal Code of Ukraine) in comparison with the legislation of the European Union member states are considered.

The problems of criminal prosecution for violation of equality of citizens, difficulties in interaction with victims of criminal offenses in the field of violation of equality of citizens are investigated, ways to overcome the problems.

Also, the statistics of criminal offenses under Article 161 of the Criminal Code of Ukraine, the number of closed proceedings, the number of indictments sent to court for consideration under this article were analyzed.

It was noted the influence of public demand, historical experience of the country on the need to criminalize a particular act, a certain "protected characteristic", were analyzed the trends in judicial practice.

Key words: violation of equality, race, ethnic affiliation, skin colour, gender, language, religion, political and other convictions.

Постановка проблеми та її актуальність. Україна вибрала свій шлях у зовнішній політиці, а саме стратегічним курсом є вступ до Європейського Союзу.

Одним із елементів, який забезпечить ефективність євроінтеграції України, має бути адаптація національного законодавства до правової системи Європейського Союзу, їх гармонізація. Такий процес є тривалим та багатоетапним, проте неминучим.

Тому в рамках заявленої теми щодо кримінально-правової охорони рівноправності громадян цікавим є порівняння кримінального законодавства країн-членів Європейського Союзу і кримінального законодавства України в частині закріплення «захисних ознак» у правових нормах щодо захисту рівноправності.

Будь-який злочин, який вчиняється з мотивів нетерпимості до певної групи людей, прийнято вважати злочином на ґрунті ненависті.

Така категорія злочинів містить у собі велику небезпеку, оскільки може породити насильство і помсту у суспільстві. Тому злочини на ґрунті ненависті вимагають рішучого реагування як у суспільстві, так і в державі загалом.

Україна є учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (надалі – ОБСЄ). У 2003 році рішенням Ради міністрів ОБСЄ № 4/03 (Маастрихт, 02.12.2003 р.) визнано небезпеку, пов'язану зі злочинами на ґрунті ненависті, та взято зобов'язання щодо боротьби з ними. Це було перше, але не останнє рішення щодо необхідності рішучої боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті (надалі, наприклад, були: рішення Ради міністрів ОБСЄ № 12/04 «Толерантність і недискримінація», Софія, 7 грудня 2004 року; рішення Постійної ради № 607 «Боротьба з антисемітизмом» та № 621 «Толерантність і боротьба з расизмом, ксенофобією і дискримінацією» та інші).

У рішенні Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 «Боротьба зі злочинами на ґрунті ненависті» від 02.12.2009 р.

Рада міністрів ОБСЄ вкотре звернула увагу на те, що дотримання прав людини і основних свобод, демократія і верховенство права становлять серцевину прийнятої в ОБСЄ всезагальної концепції безпеки і що терпимість і недискримінація є важливими елементами впровадження прав людини і демократичних цінностей. Констатовано, що прояви дискримінації і нетерпимості являють собою загрозу для безпеки окремих осіб і суспільства загалом, такі прояви можуть слугувати причиною більш широкомасштабних конфліктів і насилля. Беручи до уваги Глобальну контртерористичну стратегію ООН, яка була погоджена Генеральною асамблеєю ООН 08.09.2006 року, в якій міститься концепція всезагального глобального підходу до боротьби з тероризмом і при цьому розглядаються не тільки прояви тероризму, але і умови, які сприяли його поширенню, і визнається роль, яку злочини на ґрунті ненависті, дискримінація і нетерпимість можуть грати в розпалюванні насильницького екстремізму і радикалізації, яка веде до тероризму. Закликано держави-учасниці збирати, зберігати і публікувати достовірні відомості і досить конкретні статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті і насильницьких проявів нетерпимості, включно із кількістю випадків, доведених до відома правоохоронних органів, кількість порушених справ і винесених вироків. Прийняти у випадку необхідності конкретне і цілеспрямоване законодавство по боротьбі зі злочинністю на ґрунті ненависті, яке передбачає ефективні міри покарання, які враховують тяжкість таких злочинів [1].

Тому на Україну як на учасницю ОБСЄ, члена міжнародної спільноти також покладено обов'язки щодо обліку відомостей про злочини на ґрунті ненависті та розробки ефективного законодавства по боротьбі зі злочинністю на ґрунті ненависті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян є предметом дослідження в численних підручниках з кримінального права та науково-практичних коментарях. Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробили вітчизняні науковці, такі як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров, Л.І. Заліханова, І.О. Зінченко, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, А.П. Тузова, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та інші.

На рівні дисертаційних досліджень цією проблематикою займався В.М. Панькевич, який у 2010 році захистив дисертацію на тему

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

«Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії». У 2018 році В.В. Курафєєвим захищено дисертацію на тему: «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України: аналіз складу злочину)».

Необхідно відзначити, що зазначені роботи не вичерпують наявної проблематики щодо забезпечення ефективної протидії порушенню рівноправності громадян та приведення у відповідність до Конституції України положень ст. 161 КК України, а отже, тема і досі залишається актуальною.

Крім того, з огляду на військові дії, які нині відбуваються на території України, необхідно зазначити, що тема кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян є гострою та актуальною як ніколи.

Виклад основного матеріалу.

Будь-який злочин на ґрунті ненависті є проявом нетерпимості у вигляді насильства не тільки до конкретної особи, але і зачіпає певну групу, з якою можна ідентифікувати жертву такого злочину. Така поведінка є неприйнятною у гуманному та справедливому суспільстві.

Така категорія злочинів однозначно може підривати суспільну стабільність, несе за собою агресію, паніку, відсутність відчуття безпеки. Держава має рішуче реагувати на такі прояви.

З аналізу міжнародних нормативно-правових актів у галузі захисту прав людини (наприклад, Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань від 25 листопада 1981 р., Декларації про раси та расові забобони від 27 листопада 1978 р., Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи від 28 січня 2003 р. та інші), можна зробити висновок, що Україна вибрала шлях, спрямований на запровадження цінностей міжнародного права та відповідності національного законодавства нормам міжнародного права.

Рівність відноситься до основних прав і свобод людини, які належать їй від народження. Так, у статті першій Загальної декларації прав людини закріплено: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти стосовно один одного в дусі братерства» [2].

Принцип загального рівноправ'я є одним із головних постулатів правової демократичної держави, до побудови якої мають прагнути всі цивілізовані країни. Цей принцип, закладений ще Загальною декларацією прав людини 1948 р., отримав свій розвиток у конституціях демократичних держав.

Не стала винятком і Конституція України, в якій закріплено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 1, 2 статті 24 Конституції України) [3].

Ігнорування будь-яких проявів посягань на принцип рівності громадян може призвести до вкрай негативних наслідків, у тому числі і загальною для країни. Розуміючи таку загрозу, в кримінальному законодавстві цілої низки європейських країн історично склалася система кримінальної превенції злочинів, вчинених на ґрунті етнічної, релігійної, расової, національної ворожнечі, закріплено відповідальність за порушення рівноправності. Аналогічним шляхом пішла і держава Україна, закріпивши в Кримінальному кодексі України (надалі – КК України) у статті 161 відповідальність за порушення рівноправності громадян.

З метою захисту рівноправності громадян чинним Кримінальним кодексом України (надалі – КК України) у статті 161 передбачено кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками [4].

З аналізу даних щодо кількості внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей та вироків про притягнення до кримінальної відповідальності осіб за статтею 161 КК України можна зробити висновок, що така практика не була поширеною до 2022 року.

За період 2015-2021 років, згідно з даними про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених ст. 161 КК України та результатів їх досудового розслідування відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», видається, що:

– всього по Україні зареєстровано кримінальних правопорушень за ст. 161 КК України за 2015 рік – 57, за 2016 – 60, за 2017 – 76, за 2018 – 145, за 2019 – 182, за 2020 рік – 178, за 2021 рік – 138;

– кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито: за 2015 рік – 17, за 2016 рік – 19, за 2017 рік – 21, за 2018 рік – 46, за 2019 рік – 85, за 2020 – 83, за 2021 рік – 44;

– кримінальні провадження, які направлені до суду з обвинувальним актом: за 2015 рік – 3, за 2016 – 4, за 2017 рік – 2, за 2018 рік – 4, за 2019 рік – 1, за 2020 рік – 5, за 2021 рік – 9 [5].

З аналізу зазначених вище даних можна зробити висновок, що кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за період 2015-2021 років не є численною та значною мірою перевищує кількість проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом.

Вочевидь, не можна говорити в такому випадку про низький поріг допущення порушення рівноправності громадян залежно від певних ознак в окреслений період. Оскільки повідомлення засобів масової інформації, звіти неурядових організацій, Уповноваженого з прав людини свідчать про протилежне.

В основному справи стосувалися порушення рівноправності громадян за ознаками кольору шкіри, расової приналежності, національності і здебільшого стосувалися порушення прав конкретної особи.

Причиною того, що в період 2015-2021 років до суду надходила така невелика кількість обвинувальних актів може бути як недосконалість законодавства (підтвердженням чого є неодноразове намагання внести зміни до чинного законодавства), так і нестача знань в учасників досудового розслідування. Оскільки у такій категорії справ важливим є правильно ідентифікувати злочини на ґрунті ненависті, виявити мотиви нетерпимості, мати спеціальні навички ефективної взаємодії з жертвами такої категорії злочинів.

Жертва такого злочину може не повідомляти щодо факту вчинення стосовно неї злочину, в т.ч. і з причин невпевненості в ефективності такого звернення до правоохоронних органів або у зв'язку із побоюванням стати повторно жертвою дискримінаційних дій. Як наслідок, може мати місце ситуація, коли жертва приховує певні нюанси та обставини справи від слідства. У таких випадках велику роль відіграють професійні якості особи, яка веде розслідування. Така особа має відчувати, що мало місце дискримінаційне поведіння, має вміти відрізнити упередження як особливу кваліфікуючу ознаку.

Натомість, на звітний період – жовтень 2022 року ситуація кардинально змінилася, згідно з відомостями Офісу генерального прокурора:

– всього обліковується 91 кримінальне провадження за ст. 161 КК України, з яких у 29 кримінальних провадженнях вручено повідомлення про підозру, в 1 – зупинення провадження у зв'язку з хворобою підозрюваного, в 24 – направлено до суду на підставі п.п. 2, 3 ст. 283 КПК України, в 24 – направлено до суду з обвинувальним актом, 66 – на кінець звітного періоду рішення не прийнято [5].

Таким чином, можна дійти висновку, що кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за статтею 161 КК України на фоні військового конфлікту на території України зростає.

У Єдиному реєстрі судових рішень на кінець 2022 року перебувають здебільшого на розгляді кримінальні справи за статтею 161 КК України в основному у сукупності з обвинуваченнями у кримінальних правопорушеннях за статтями 109, 436-2 КК України.

У будь-якому випадку має бути підвищена ефективність розслідування такої категорії злочинів. А випадки вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 161 КК України, мають належним чином документуватися та не приховуватися. Натомість з інформації Єдиного реєстру судових рішень виникає, що є, як і раніше, справи щодо оскарження бездіяльності слідчого щодо невнесення відомостей у ЄРДР за статтею 161 КК України саме потерпілими.

Не має допускатися ситуація, коли простіше кваліфікувати протиправні дії особи за іншими складами злочину, які не передбачають доведення мотиву ненависті, нетерпимості та є більш простими у доказуванні. У такому разі особа – потенційний злочинець, розуміючи невідворотність покарання, скоріше за все задумається, чи вчинити йому такі протиправні дії.

Одним із найважливіших аспектів у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями є вибір законодавцем тих захищених ознак, які будуть підлягати охороні згідно з нормами кримінального законодавства.

Рішення про криміналізацію діяння має прийматися законодавцем з урахуванням потреб кожної країни в конкретний проміжок часу. І у такому випадку мають бути враховані різні аспекти, основні з яких – соціальний і історичний.

Оскільки в такому випадку можна говорити про те, що кримінальне право – це орієнтир, який вказує на найбільші соціальні цінності в конкретному історичному проміжку, які підлягають особливій охороні в державі.

Д.О. Балобанова в дисертаційному дослідженні дійшла висновку, що до підстав криміналь-

но-правової заборони слід відносити: 1) суспільну небезпеку, якою охоплюється наявність досить серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіяваної потерпілим; 2) типовість і достатню поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня їхньої суспільної небезпеки та страху перед злочинністю; 3) динаміку суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами; 5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки, і як їхній складник – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації; 7) рівень суспільної правосвідомості й психології та історичні традиції [6, с. 11].

Також, як слушно зазначає М.В. Фоменко, посилаючись спочатку на вислів видатного спеціаліста у галузі кримінального та міжнародного права Ф. фон Ліста (який зауважив, що найкраща кримінальна політика – це найліпша соціальна політика), що кримінально-правове регулювання є такою складовою частиною системи соціального управління, яке характеризується підвищеною затребуваністю, але і ризикованістю, здатністю набувати форм легалізованого насильства, найбільш суспільно небезпечної (адже масової, публічної) якості [7, с. 33].

І.Б. Газдайка-Василишин, спираючись на думки вчених В.Н. Кудрявцева (що норма кримінального закону повинна передбачати тільки ті діяння, які дійсно небезпечні для суспільства і з якими можна вести боротьбу тільки кримінально-правовими засобами), Г.А. Злобіна (що криміналізація діяння доцільна тоді і тільки тоді, коли немає і не може бути норми, яка досить ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей) та А.І. Коробеева (що криміналізація є крайнім засобом боротьби з найбільш небезпечними формами девіантної поведінки; ось чому вона має застосовуватися лише тоді, коли вичерпані всі інші можливості для протидії конкретним видам цієї поведінки. Там, де бажаний результат може бути досягнутий за допомогою менш репресивних засобів – адміністративно-правових, дисциплінарних, цивільно-правових і тим більше моральних, криміналізація стає надмірною), дійшла такого переконання, з яким не можна не погодитися. У теорії кримінального права вироблено підхід, згідно з яким у разі встановлення доцільності протидії суспільно небезпечним посяганням кримі-

нально-правовими засобами необхідно з'ясувати: 1) можливість позитивного впливу кримінально-правової заборони на динаміку цих посягань; 2) можливі негативні наслідки криміналізації; 3) співрозмірність негативних і позитивних наслідків криміналізації [8, с. 255].

Як приклад нагальної необхідності держави взяти під правову охорону одні з найбільш значущих цінностей (у цьому випадку у сфері захисту рівноправності громадян) можна навести Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 [9].

Зазначеним законом, крім іншого, внесені зміни до статті 161 КК України. А саме було запроваджено кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності. Тобто за умисні дії, що спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті.

Тобто у такому випадку з урахуванням: наявності військового конфлікту на території України, тих значних змін та перетворень, які торкнулися політичної, економічної, соціальної, культурної сфер суспільних відносин, держава оперативно відреагувала на необхідність захисту такої сфери, як забезпечення рівноправності громадян незалежно від регіональної належності.

Оскільки саме держава у такому випадку могла вплинути на можливість забезпечення рівності людей для того, щоб протистояти незахищеності і нерівності окремих прошарків населення України. Тобто у такому випадку було враховано соціальний запит, історичні, політичні обставини, можлива системність, велика суспільна небезпечність.

Нині частиною 1 статті 161 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за: умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності; за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4].

З огляду на зазначене вище можна констатувати, що перелік захищених у статті 161 Кримі-

нального кодексу України ознак є «відкритим», що, на мою думку, є позитивним фактором. Оскільки в такому разі немає зафіксованого виключеного переліку ознак, які підлягають охороні, і є можливість забезпечення захисту порушених прав більшості людей, категорій.

Цікавим у розрізі заявленої у цій статті теми є аналіз ознак, які підлягають кримінально-правовому захисту у сфері порушення рівноправності людини в кримінальному законодавстві країн Європейського Союзу. Оскільки така категорія кримінальних правопорушень у різному ступені є характерною для всіх країн, в тому числі і для країн Європейського Союзу.

Тому кожна розвинена країна має розуміти всю серйозність негативних наслідків для суспільства загалом від вчинення посягань на рівноправність громадян залежно від певних ознак і мати обов'язок боротися з таким ганебним явищем.

Зрозуміло, що законодавство розробляється виходячи із досвіду, в тому числі й історичного, конкретної країни, запиту суспільства на певному етапі розвитку.

Вже акцентувалася увага на тому, що одними з основоположних міжнародних стандартів є рівність та заборона дискримінації. Зазначені принципи є необхідною умовою для розвитку та забезпечення соціальної справедливості будь-якої правової держави в напрямі демократії.

Необхідно відзначити, що історично змінювалися антидискримінаційні ознаки, а саме з'являлися нові (сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, ВІЛ-позитивний статус особи та інші). Так само і різняться «захищені ознаки» в різних країнах, про що буде зазначено нижче.

Кримінальний кодекс Швеції в розділі 16 статті 8 передбачає кримінальну відповідальність за поширення в повідомленні/спілкуванні погроз або виразу зневаги до групи населення за ознаками раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження, релігійними переконаннями, сексуальною орієнтацією чи трансгендерності в тому, що стосується ідентичності чи самовираження особи [10].

У статті 356 Кримінального кодексу Чеської Республіки передбачено відповідальність за публічне розпалювання ненависті до будь-якої нації, раси, етнічної групи, релігії, класу або іншої групи людей або за підбурення до обмеження прав і свобод членів таких груп [11].

Також передбачено у статті 125 Кримінального кодексу Хорватії за заперечення, обмеження чи зумовлення інших прав на придбання товарів чи

отримання послуг, права на перевезення, на працевлаштування та просування по службі за ознакою раси, етнічної приналежності, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження, освіти, соціального статусу, сімейного стану, віку, стану здоров'я, інвалідності, генетичної спадковості, гендерної ідентичності, самовираження, сексуальної орієнтації або інших ознак [12].

Згідно з Кримінальним кодексом Франції, передбачена відповідальність за дискримінацію, під якою розуміється будь-яке розрізнення, проведене між особами на підставі їх походження, статі, сімейного становища, вагітності, зовнішнього вигляду, особливої вразливості внаслідок їх економічного становища, очевидного або відомого особі, яка вчиняє таку діяльність, за прізвищем, місцем проживання, станом здоров'я, інвалідністю, генетичними особливостями, звичаями, сексуальною орієнтацією, гендерною ідентичністю, віком, політичними поглядами, діяльністю у профспілках, статусом інформатора, фасилітатора, залежно від здатності висловлюватися іншою мовою, крім французької, належність чи неналежність реальну чи гадану до етнічної групи, нації, раси чи певної релігії (ст. 225-1) [13].

Кримінальний кодекс Фінляндії в розділі 11 передбачає відповідальність за відмову особи під час здійснення нею професійної/публічної діяльності, організації публічних заходів, яка без поважних причин відмовляє будь-кому в обслуговуванні на загальних засадах, виганяє останню або поміщає в явно нерівноцінні умови через расу, національне чи етнічне походження, колір шкіри, мови, статі, віку, сімейного статусу, сексуальних вподобань, спадковості, інвалідності чи стану здоров'я, релігійних вподобань, політичних поглядів чи господарської діяльності [14].

У статті 131 Кримінального кодексу Словенії передбачена відповідальність за позбавлення іншої особи прав чи свобод людини, визнаних міжнародним співтовариством або закріплених Конституцією чи законом або надання спеціальних привілеїв чи переваг на основі дискримінації за ознаками національності, раси, кольору шкіри, релігії, етнічної приналежності, статі, мови, політичних чи інших переконань, сексуальної орієнтації, фінансового становища, народження, генетичної особливості, освіти, соціального становища або за будь-якою іншою ознакою [15].

Кримінальний кодекс Словаччини у статті 423 передбачає відповідальність за наклеп

(дифамацію), а саме за публічну дискредитацію будь-якої нації, мови, раси чи етнічної приналежності, кольору шкіри, сімейного походження, релігійних переконань. У 424 статті зазначеного кодексу передбачена відповідальність за публічні погрози окремій особі або групі осіб через їхню приналежність до певної раси, національності, за кольором шкіри, приналежності до етнічної групи, сімейного стану, релігії; за обмеження прав і свобод або за підбурення до таких обмежень за ознаками національності, раси, етнічного походження [16].

Кримінальний кодекс Республіки Румунія передбачає відповідальність державного службовця під час виконання службових обов'язків за обмеження прав особи за расою, національністю, етнічним походженням, мовою, релігією, статтю, сексуальною орієнтацією, політичною приналежністю, майновим станом, віком, інвалідністю, захворюваннями чи ВІЛ-статусом [17].

Кримінальним кодексом Польської Республіки передбачена кримінальна відповідальність у статті 194 за обмеження людини в її правах з огляду на її релігійну приналежність або позарелігійність. У статті 256 передбачена відповідальність за розпалення ненависті на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних відмінностей або зважаючи на позарелігійність. Стаття 257 передбачає відповідальність за публічну зневагу, образу групи людей або конкретної особи на ґрунті її національної, етнічної, расової, релігійної приналежності або на ґрунті її позарелігійності або з таких підстав порушення тілесної недоторканості іншої особи [18].

Кримінальне законодавство Латвії передбачає відповідальність за розпалювання національної, етнічної, расової чи релігійної ненависті (ч. 1 ст. 78 зазначеного Кодексу). У статті 149-1 передбачена відповідальність за дискримінацію за расовою, національною, етнічною чи релігійною приналежністю, якщо це спричинило тяжкі наслідки [19].

Литовське кримінальне законодавство передбачає відповідальність за дискримінацію за ознаками національності, раси, статі, походження, релігійною приналежністю та іншими ознаками (ст. 169 Кодексу). Несе відповідальність особа, яка вчиняє дії, спрямовані на обмеження прав іншої особи за ознакою віку, статі, сексуальної орієнтації, інвалідності, раси, національності, мови, походження, соціального статусу, релігії, політичних поглядів. Також передбачена відповідальність за публічну зневагу, розпалювання ненависті чи під-

бурення до дискримінації за окресленими вище ознаками. Статтю 170-1 передбачена відповідальність за створення і діяльність групи, організації, діяльність якої спрямована на дискримінацію осіб за ознаками віку, статі, орієнтації, інвалідності, раси, національності, мови, походження, соціального статусу, релігії, поглядів [20].

З аналізу окреслених норм видається, що в кримінальному законодавстві країн-членів Європейського Союзу передбачена в тій чи іншій формі відповідальність за порушення рівноправності.

Більшість проаналізованих країн пішли шляхом закріплення в кримінальному законодавстві «закритих переліків» ознак, які підлягають особливому захисту у сфері порушення рівноправності (наприклад, Польща і Франція).

Аналогічним шляхом, як і Україна, пішли законодавці Хорватії та Словенії, закріпивши «відкриті переліки» захищених ознак. Що, на мою думку, сприяє більш ефективному захисту порушених прав. Видається, що такі захищені ознаки, як: раса, колір шкіри, національність, етнічне походження, притаманні кримінальному законодавству всіх проаналізованих країн. Проте наявні і менш поширені та не закріплені окремо в українському законодавстві ознаки, такі як: трансгендерність, наявність ВІЛ-статусу, сексуальна орієнтація.

Закріплення конкретних ознак навіть у «відкритих переліках» сприяє більш ефективному захисту порушених прав та акцентує увагу на важливості захисту виокремленої ознаки на певному історичному етапі, зважаючи на запит суспільства. Наприклад, у разі більш масового поширення у суспільстві порушення рівноправності за певною конкретною ознакою, якщо рівень таких порушень є критичним, доцільно було би зазначити цю ознаку окремо у статті.

Висновки.

Внаслідок дослідженого кримінального законодавства окремих країн-членів Європейського Союзу можна зробити такі висновки.

1. У кримінальних кодексах містяться різні ознаки, які підлягають захисту в певній країні, що склалося під впливом різних факторів, у т.ч. і історичного досвіду країни, суспільного запиту.

2. Переліки таких «захищених ознак» можуть бути як відкриті, так і закриті. Схиляюсь до думки, що більш ефективним способом закріплення «захищених ознак» є відкритий перелік, що дозволяє більш ефективно здійснювати захист порушених прав і свобод особи.

3. Українське законодавство на виконання вимог міжнародного законодавства містить поло-

ження закону, який спрямований на боротьбу із порушенням рівноправності громадян.

4. Аналіз судової практики свідчить про збільшення кримінальних проваджень, відомості про які було внесено до ЄРДР за статтею 161 КК України та які були направлені до суду у 2022 році з обвинувальним актом, що свідчить про збільшення ефективності розслідування такої категорії кримінальних правопорушень і надання їм більшої уваги в окреслений період.

Література

1. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 «Боротьба зі злочинами на ґрунті ненависті» від 02.12.2009 р. URL: <https://www.osce.org/ru/cio/40696>.
2. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239>.
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n690>.
5. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007.
7. Фоменко М.В. Підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 33-39.
8. Газдайка-Василишин І.Б. До питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за некорисливі злочини проти власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2006. Вип. 3. С. 248-258.

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>.

10. Кримінальний кодекс Швеції. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700.

11. Кримінальний кодекс Чеської Республіки. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.

12. Кримінальний кодекс Хорватії. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>.

13. Кримінальний кодекс Франції. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719>.

14. Кримінальний кодекс Фінляндії. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001>.

15. Кримінальний кодекс Словенії. URL: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>.

16. Кримінальний кодекс Словаччини. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1961/140/19650801.html>.

17. Кримінальний кодекс Республіки Румунія. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/38070>.

18. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.

19. Кримінальний кодекс Латвії. URL: <https://likumi.lv/ta/id/318953-latvijas-kriminalkodekss>.

20. Кримінальний кодекс Литви. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150#.

*Смірнова І. С.,
аспірантка кафедри кримінального права
та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*